

תוכן העניינים

ט	פתח דבר
1	מבוא
	גבורה יהודית בגולה כאפיזודה נשכחת 1
	המפגש עם הציונות 3
	פנייה לעבר כאסטרטגיה להבניית הזהות 5
	עיסוק בעבר בגיל הזקנה 6
	הגירה בגיל הזקנה 7
	העבר כמשאב 10
	הופעת הוטרנים הסובייטים במרחב התרבותי של ישראל 12
	מבט אל תוך 'הגטו הרוסי' 15
	אוכלוסיית המחקר 17
	זירות המחקר 19
23	פרק ראשון: 'כאן מאריכים את החיים' מועדון הוטרנים 23
	חברי המועדון: מסע ההגירה 24
	ה'לא נחוצים' 31
	'מה בעצם אנחנו עושים כאן?' 34
	'מה הייתי עושה בלי הארגון הזה?' 39
	'אנחנו משפחה אחת' 43
47	פרק שני: מלחמת העולם השנייה בחיי הוטרנים 'הרי זה היה לפני חמישים שנה' 47
	העבר הוא קדוש 48
	'המלחמה הפטריוטית הגדולה' 51
	דור המלחמה 53
	בין הקירות הלבנים והניירות הלבנים 56
	מיומנים לזכור 58
63	פרק שלישי: קרבן או מנצח? חייל המלחמה בהקשר הישראלי השוואה והגבורה: הנרטיב הישראלי 63

	הלוחם והניצול : שתי פנים לקרבנות	65
	החייל היהודי במלחמת העולם השנייה: קיום מוטל בספק	66
	קרבנותו של החייל	71
	גבורה בשואה זה גם...	72
	פרק רביעי: 'מימי המכבים ובר כוכבא ועד ימינו':	
75	נרטיב הגבורה במוזאונים של הוטרנים	
	'אנחנו לא כאן'	78
	מורשת הגבורה של העם היהודי במוזאון של כרמיאל	81
	מוזאון הגבורה בקרית ים	88
	קריאת הזירה המוזאונית	99
107	פרק חמישי: מצעד הוטרנים	
	רק פעם בשנה	107
	חג יום הניצחון	108
	המצעד הירושלמי	117
	ניתוח הטקס	128
	פרק שישי: 'למען דעת דרות בני ישראל':	
138	אנדרטות הוטרנים בארץ	
	הנצחת החייל בישראל	140
	אנדרטות הוטרנים בישראל	142
	האנדרטות – מאבק על זהות ומעמד	149
	'למען דעת דרות בני ישראל'	151
163	אחרית דבר	
166	רשימת המקורות	
181	מפתח	

פתח דבר

'סבתא, ספרי לי על המלחמה', ביקשתי כאשר כבר הייתי ילדה גדולה, ילדה שאפשר לדבר אתה על דברים 'רציניים וקשים'. כאשר עזבתי את ברית המועצות נותרה סבתי מאחור, ולימים חזרתי לביקור שם. ישבנו במטבח, אני במקום האהוב עליי מאז ילדותי – ליד שולחן האוכל, מול המקום שבו נהג סבי לשבת. 'אל תשאלי אותי על המלחמה', אמרה סבתא, 'את לא רוצה לדעת על זה. זה מאוד קשה. קשה לי לדבר על זה. כל התקופה הזאת. אל תבקשי. אני לא אדבר על זה'. נולדתי וגדלתי בבלורוסיה, אחת הרפובליקות של ברית המועצות לשעבר, שאליה פלש הצבא הנאצי בבוקר יום ראשון, 22 ביוני 1941. כל אזרח רביעי בבלורוסיה, כך קבעו הנתונים הסטטיסטיים, נהרג במלחמה זו. שתי הסבתות שלי הספיקו להתפנות לאזורי העורף, הרי אורל וקזחסטן, ועבדו שם במשך כל שנות המלחמה במפעלים הצבאיים. סבא אחד שלי עבד אף הוא במפעל צבאי בעורף, והאחר עזב את ביתו, את משפחתו ואת עירו בימים הראשונים של המלחמה. הוא נלחם בכמה חזיתות, נפצע כמה פעמים וכמעט נעלם בשלגים הכבדים של הרי הקווקז. כאשר חזר הביתה בתום המלחמה גילה כי בדרך נס נותר הבית על תלו, אך את בני משפחתו לא מצא. אשתו ובנו הקטן ניסו לברוח מהעיר ונהרגו בהפצצות, כך סיפרו לו עדי ראייה. אחרי המלחמה פגש סבא את אשתו השנייה – היא סבתי.

מתקופת המלחמה נותרו בין תריסי הבית רסיסי פגזים – פיסות קטנות של ברזל, שהעבירו תחושת קור כל אימת שנגעו בהן. בילדותי התרוצצתי בגינת הבית, בתוך התעלות שנשארו מאז ובין שיחי הפטל הקוצניים שצמחו מתוכן עם הזמן. במחנות הקיץ יצאתי עם שאר הילדים אל המקומות שבהם הוקמו מחנות הפרטיזנים והתנהלו הקרבות. בזיכרוני נשתמרו זריחת השמש בשבילי היערות, קול ציוץ הציפורים, צלילי הנהרות המפכים והאוויר הקריר של שעות הבוקר, המלא ריחות צמחים, פרחים ופטירות יער. ב-9 במאי עמדתי דום, לצד חבריי לכיתה, ליד אנדרטת האש הנצחית לזכר החייל שנפל – האנדרטה בגן העירוני העתיק שבעיר הולדתי, מעל הנהר, שנראה אז בעיניי גדול וקסום.

התאריך 9 במאי, יום הניצחון, נחרת בזיכרוני כיום אביבי – יום של שמש ופרחים, יום של שמחה, של אמת, אחדות ואחוה. מדי שנה בשנה הלכתי ביום זה אל בית סבי וסבתי כדי לומר להם 'חג שמח'. אני זוכרת שהיו מאושרים ביום

הזה, והמטבח הדיף תמיד את ריחות המאכלים שסבתא הכינה לקראת הארוחה החגיגית.

הרצון לחזור אל אותו יום אביבי – אל ילדותי – הביא אותי בשנת 1998 למצעד הניצחון על גרמניה הנאצית שהתקיים בירושלים, ובו פגשתי בפעם הראשונה בארץ את הוטרנים.¹ ישבתי בכיכר ציון בירושלים. סביבי היו מאות אנשים. המדליות על בגדיהם זהרו בשמש והשמיעו קול צלצול בעת ההליכה. 'חג שמח!', 'חג שמח!', בירכו זה את זה, ומדי פעם בפעם הצטלמו בקבוצות. מאות הולכי רגל עברו בכיכר – רובם אדישים לאירוע. מעטים הבינו מה התרחש לנגד עיניהם.

החג היה זר לרוב הצופים, וכך גם האנשים בעלי המדליות. גם הזיכרונות שלי, לו נתגלו לעוברים והשבים, היו בוודאי רחוקים ולא מובנים. היום האביבי של ילדותי נשאר עבורי רחוק ובלתי מושג. יום אחר, במדינה אחרת, חסם את דרכי אליו. יום המצעד קטע אמנם את מסע הגעגועים שלי אך קירב אותי אל סיפורם של המהגרים הזקנים, מי שהיו חיילי הצבא האדום במלחמת העולם השנייה. להם ולסיפורם מוקדש ספר זה.

הספר התחיל כעבודת מוסמך. עדנה לוסמקי-פדר ותמר רפפורט ליוו אותי לאורך כל הדרך והיו לי מנחות מצוינות ומסורות. אייל בן-ארי, דון הנדלמן ותמר אלאור לימדו אותי להתבונן בעולם במבט אנתרופולוגי. ברוך קימרלינג האמין בכוחו של כתב היד, ועל כך אני מודה לו. קובי מצר השקיע מאמץ רב כדי להוציא את הספר לאור, ואני מעריכה את תמיכתו הרבה ואת אדיבותו. הוראותיה הנהדרות של ורד ויניצקי-סרוסי עזרו לי בעבודה על הגרסאות האחרונות של הספר. לורן, עדי, יוליה, מרסי, לידיה ואלי – התעניינותן, חכמתן ותמיכתן תרמו לי מאוד. יהודית שטרנברג הגישה עזרה לשונית. אני מודה גם לעורכת הלשון דקלה אברבנאל, לאנשי הוצאת מאגנס ולקורא האנונימי של כתב היד. תודה מיוחדת למכון לוי אשכול לחקר החברה, הכלכלה והמדיניות בישראל, למרכז שייך של האוניברסיטה העברית ולחדוה דניאלי על עזרתם הרבה. ויטלי ליוברט היה לי מקור של תמיכה ואופטימיות לאורך כל הדרך, מאז תחילתה של עבודת השדה ועד תום הכתיבה.

אנשים רבים, גברים ונשים, פתחו בפניי את לבם ואת ביתם. הם חשפו לעיני עולם של יופי אנושי והיו לי שדה מחקר שעטף אותי בחיבה, בחום ובתמיכה. תודתי נתונה לעשרות האנשים שפגשתי במהלך המחקר. חברי ארגון הוטרנים בירושלים היו שותפים פעילים בו. אם ישנם אי-דיוקים בכתוב, האחריות לכך כולה שלי.

1 טרן = ותיק מלחמה. מקור המונח בשורש הלטיני שממנו נוצרו המילים *veteranus* ו-*vetus*, שפירושו ותיק, מנוסה.

מבוא

גבורה יהודית בגולה כאפיזודה נשכחת

לזיכרון העבר תפקיד חשוב בהבניית זהויות פרטיות וקולקטיביות. אידאולוגיות לאומיות פונות אל העבר כדי להבנות באמצעותו את המטה-נרטיבים המדיניים. במסורת היהודית נודעה מאז ומתמיד חשיבות מיוחדת לזיכרון (Yerushalmi, 1982). הנרטיב ההיסטורי והזיכרון הקולקטיבי נשמרו בספרי הדת, וכך חדרו עמוק לתודעת האנשים ולחיי היום-יום שלהם. באמצעות הדת המשיך העם היהודי המפוזר בגולה את קיומו כקבוצה היסטורית (בר-און, תש"ס: 29). העיסוק בזיכרון נמשך גם בהווה החדשה, וגם בזהות הישראלית יש לו תפקיד מרכזי. תהליכי ההתהוות של המדינה החדשה הזינו את העיסוק בזיכרון. קביעת מערך החגים הלאומיים והטקסים הנלווים אליהם (עזריהו, תשנ"ה; בן-עמוס ובת-אל, תש"ס; Zerubavel, 1995; Handelman & Katz, 1990), הענקת שמות חדשים למקומות גאוגרפיים (בנבנשתי, 1997; Kliot, 1996), עיצוב נוף חזותי על ידי הקמת אנדרטות ומצבות (שמיר, תשנ"ז), הבניית הזיכרון הקולקטיבי באמצעות מוזאונים, טקסטים היסטוריים וטקסטים ספרותיים (בשקין, 1997–1998), הבניית הזיכרון באמצעות חפירות ארכאולוגיות (קמפינסקי, 1994) והטילים להכרת הארץ (Ben-David, 1997) – כל אלו הם ביטויים לעיסוק בזיכרון בישראל. בעשורים הראשונים לקיום המדינה נשא הזיכרון אופי ממסדי – הנרטיב הציוני הממסדי הגדיר את תוכני הזיכרון ואת דפוסיו. בפנותה אל העבר לצורך הבניית הנרטיב הלאומי ההיסטורי הבחינה הציונות באופן מכוון בין מה שנכנס אל תוך הנרטיב ובין מה שנותר מחוצה לו, בין מה שהונצח ובין מה שנשכח. לקרבנות השואה ולמספרם – שישה מיליון – יש בזיכרון החברתי הישראלי מקום מוצק, הבא לידי ביטוי באתרי זיכרון ובפעילות הנצחה ענפה: טקסים, טקסטים היסטוריים ואמנותיים, עדויות, מסעות למחנות השמדה ועוד כהנה וכהנה תחומים שנועדו להנחיל את זכר השואה לדורות הבאים. אך בתודעה ההיסטורית הישראלית הנוגעת לתקופה זו אין מקום למספר אחר – למיליון וחצי החיילים היהודים שלחמו במסגרת צבאות הברית במלחמת העולם השנייה. אמנם אפשר למצוא את המספר הזה בספרי ההיסטוריה בבתי הספר התיכוניים, אך אם נשאל על פרק זה בתולדות העם, לא נמצא רבים שיוכלו לענות על כך תשובה של ממש. במשך שנים רבות כמעט לא נעשה דבר בישראל להנצחת

החיילות היהודית של מלחמת העולם השנייה. סיפור השתתפותם של מיליון וחצי חיילים יהודים בצבאות הברית נשאר נרטיב שולי וזניח. אפיזודה היסטורית זו אינה האפיזודה היחידה שנחרץ דינה להישכח: גם השתתפותם של יותר ממיליון חיילים יהודים בחזיתות במלחמת העולם הראשונה וכן סיפורים רבים נוספים על חיילות ועל לחימה יהודית לאורך ההיסטוריה, במדינות שונות ובתקופות שונות, נידונו להיעלם מהזיכרון הקולקטיבי. מדוע אין לסיפור הלחימה היהודית מן הגלות מקום בתודעה ההיסטורית הישראלית?

בחינתה של המסורת היהודית מראה שאין בה מקום להערצת גבורה קרבית. הגבורה אשר זוכה להכרה היא 'מות קדושים': מוות למען הדת, מוות של קרבנות, שאין בו כל מרכיב של לחימה מזוינת.¹ לטענת יוסף ירושלמי התפיסה ההיסטורית כולה נבנתה סביב פריזמת זיכרון של מעגלים נרטיביים החוזרים על עצמם: מעגלים של רדיפות, אסונות וגאולה. לנרטיבים אחרים לא היה מקום בנרטיב הקיים, ולכן לא נשתמרו בזיכרון ההיסטורי היהודי אפיזודות של לחימה יהודית.²

אמנם האידאולוגיה הציונית, שעמדה ביסוד המדינה היהודית החדשה, לא אימצה את התפיסה הרואה ב'מות קדושים' ביטוי לערך הגבורה, אך היא גם לא ערערה עליה. הציונות, ששלילת הגלות הייתה אחד מיסודותיה האידאולוגיים,³ ביקשה שלא לבנות את המטה-נרטיבים שלה על מעשי גבורה השייכים לתקופת הגלות. המפעל הציוני סירב לתת לגיטימציה כלשהי לקיום העם מחוץ לגבולות הטריטוריה הלאומית ושאר ליצור רצף 'בין ההווה לעבר הרחוק, תוך דחייה נמרצת של תקופת הביניים, קרי תקופת ישראל בגולה' (רוֹ-קֶרְקוּצְקִין, 1993, עמ' 41).

הציונות פנתה אל התקופה העתיקה ואל תקופת היישוב היהודי שלפני הקמת המדינה והשתיתה את חינוך הדור החדש, הצברי, על הנרטיבים של בר כוכבא, המכבים, מצדה ותל חי (Ben-Yehuda, 1995; Zerubavel, 1995). הגיבורים המיתיים של הציונות נלחמו ונפלו על שטח יהודי פרימורדיאלי, בעוד שהגלות הפכה לאנטיתזה לעם ולמדינה העצמאיים וההרואיים, והיהודי הגלותי סימל חולשה ופסיביות. כך שבה וניתנה לגיטימציה להתעלמות מהלחימה היהודית בתקופת הגלות. סיפורם של החיילים היהודים לא מצא את מקומו בנרטיבים של ההיסטוריוגרפיה הציונית, ובמשך שנים רבות הוא זכה להתייחסות מועטה בלבד.

1 לתפיסת הגבורה במסורת היהודית ראו ליבוֹבִיץ, תשנ"ג.

2 על היסטוריה יהודית והיסטוריוגרפיה יהודית ראו Yerushalmi, 1982 (בייחוד עמ' 31–52).

3 לנושא שלילת הגלות בידי הציונות ראו רוֹ-קֶרְקוּצְקִין, 1993. במאמר דיון בהיסטוריוגרפיה

יהודית. ראו גם רם, תשנ"ז; Zerubavel, 1995: 13–36.

המפגש עם הציונות

בשנות התשעים של המאה העשרים נשמע הנרטיב על אודות החייל היהודי והיהדות הלוחמת מפי קבוצה קטנה – קבוצה של עולים זקנים אשר עלו זה לא כבר מברית המועצות ובמלחמת העולם השנייה שירתו כחיילים בצבא האדום. הם קראו לעצמם 'וטרנים', כפי שנהוג לכנות את ותיקי המלחמות ברוסית ובכמה שפות אירופיות אחרות. אף שהיו דלים במשאבים – בקשרים חברתיים, בידיעת השפה העברית ובמקורות כלכליים – הצליחו הוטרנים לחזור אל הזירה הציבורית הישראלית של שנות התשעים ולהופיע בה. לעתים אפשר היה לראות את נציגיהם באירועים כלל-ישראליים. למשל רבים התנדבו לסייע בקמפיינים פוליטיים במערכות הבחירות הארציות והמקומיות, אחרים נכחו בטקסים ממסדיים והופיעו על בימות באתרי הזיכרון, וקבוצות של וטרנים התנדבו לבצע עבודות תחזוקה בבסיסי צה"ל. מה שאיגד את האנשים יחדיו היה הנרטיב אשר נבנה סביב העבר הצבאי ההרואי שלהם. מילים כמו 'הקרבה', 'תרומה', 'פטריוטיות' ו'מולדת' עמדו במרכזו – נרטיב בעל אופי ציוני מובהק.

בשיח על מצב החברה הישראלית של שנות התשעים טוענים חוקרים לא מעטים כי הציונות איבדה את כוחה ההגמוני (Cohen, 1996; Ram, 1999; Kimmerling, 2001; Weissbrod, 2002). עם זאת תהליכי התרופפות של המטה-נרטיב הציוני החלו כבר בשנות השבעים. טראומת מלחמת יום הכיפורים הייתה אחד הגורמים המרכזיים לערעור התפיסות ולניפוץ המיתוסים. עם התרופפות הנרטיב ההגמוני החלו להישמע קולות שוליים, ואלו העמיקו את תהליכי הפירוק שלו. מגמת הגלובליזציה ייבאה מן התרבות המערבית-האמריקנית אל החברה הישראלית מושגים כמו אינדיווידואליזם וצרכנות, ואלו עמדו בסתירה לערכים של טובת הכלל, אשר אפיינו את האידאולוגיה הציונית. בשנות השמונים המשיכו תהליכי הפירוק של הנרטיב ההגמוני. המגוון האתני והתרבותי זכה בשנים אלו למרחב גדול יותר בחברה הישראלית, אשר ניכסה לה מושגים אפנתיים כמו רב תרבותיות.⁴ אך ההתבוננות אל מעבר לסממאות הפופולריות גילתה חברה שסועה, ובה פערים חברתיים ופוליטיים שאין לגשר עליהם. רצח ראש הממשלה יצחק רבין באמצע שנות התשעים הבהיר את עומקם של הפערים והשסעים המאפיינים את החברה הישראלית.

קריסת הנרטיב ההגמוני הביאה גם לשינוי באופי הזיכרון בארץ. אף על פי שהמדינה עדיין שולטת שליטה רבה בתוכן הזיכרון ובדפוסיו (Bilu & Witztum, 2001).

4 לביקורת על הרב תרבותיות בחברה הישראלית ראו למשל קימרלינג, תשנ"ח. ברוך קימרלינג בוחן את מצבה של החברה הישראלית ומגדיר אותה כמצב של 'ריבוי תרבותיות ללא רב תרבותיות'. ראו גם יונה ושנהב, 2000 – ששם נעשה שימוש בביטוי 'הומוגניות תרבותית (מערבית)'; גוטוויין, 2001.

2000), אבד לה המונופול על הזיכרון. כבר בשנות השמונים החלו להישמע קולות אשר הגדירו את הזיכרון בישראל כבעל אופי דיפוזי (Paine, 1989), כלומר זיכרון שיש לו בעלים רבים, נרטיבים שונים וקולות מגוונים. מאבקי זיכרון, בולטים יותר ובולטים פחות, המתרחשים בזירות שונות וברמות שונות, מאפיינים היום את ישראל: תושבי עיירות הפיתוח מבנים את נרטיב העלייה כנרטיב חלוצי; ש"ס מציגה את הנרטיב ההיסטורי של יוצאי עדות המזרח דרך פריזמת הדת (פישר, 1998); הזיכרון ממלא תפקיד מרכזי בהבניית מרחב גאו-פוליטי אצל המתנחלים (פייגה, תשס"ג); ויכוח היסטוריוגרפי מתנהל בין 'ההיסטוריונים החדשים' ובין 'ההיסטוריונים הישנים' (רם, 1996; בר-און, תש"ס; Naor, 2001); מאבקים מתחוללים סביב הנצחתו של רביץ (Vinitzky-Seroussi, 2002); דיונים נערכים בנוגע להנצחת השואה כאירוע יהודי פריטיקולרי או כאירוע אוניברסלי, וכיוצא באלו. מאחורי מחלוקות אלו עומד מאבק בין זהויות, הן עדתיות הן קולקטיביות-לאומיות, על צבינה של המדינה.

אף שהשיח הציבורי של שנות התשעים התאפיין במתחים אידאולוגיים והמאבקים על מתן פירוש לעבר הובילו למסע של ניפוץ מיתוסים, כאלפנים ללימוד עברית הוצג הנרטיב הציוני בפני העולים הטריים מברית המועצות כעדכני וכקונסנזואלי. מסרים ציוניים הועברו אל העולים גם בזירות אחרות: בספורים שאליהם יצאו כדי להכיר את הארץ, בסדנאות ובסמינרים שהעבירו להם המוסדות והגופים שהיו ממונים על קליטתם, בשיחות רחוב ובמפגשים אקראיים עם ותיקי הארץ. במילים אחרות, למרות התערעורת הנרטיב ההגמוני, בחרה ישראל להציג אותו בפני העולים בצורתו הקנונית.⁵

העולים החדשים תלו מבט במורות האולפן שלהם והאזינו לציפי ולמירי, לרותי ולרחל, שהתאמצו לספר להם על ערכים ציוניים קולקטיביים. בני הדור הצעיר שבהם חייכו לעצמם וניסו לכבוש את צחוקם, שהרי להם, אנשים סובייטים, הייתה זו מנגינה מוכרת, שממנה התאכזבו מזמן. אף שלענו ל'נאיביות' של הישראלים, לא שללו את הנרטיב שהוצג בפניהם אלא ניסו להעמיק בו ולהבין את דקויותיו. הם הניחו אותו בצד אך השכילו להסתמך עליו בעתיד: הוא שימש להם קלף מיקוח במשא ומתן שניהלו לאחר מכן עם החברה הישראלית על מעמדם (Rapoport, Lomsky-Feder, & Rapoport, 2001; Lomsky-Feder & Rapoport, 2001; Heider, 2002). אותו נרטיב גם קיבל צביון לאומני בשלב שבו רבים מן העולים בגל עלייה זה הגדירו את עמדותיהם הפוליטיות.

5 תופעה זו אינה אופיינית רק לישראל. ריצ'רד מרלמן, בנתחו את תופעת ההגירה בארצות הברית, מציין שקליטת הגירה גורמת לחברה הקולטת להגדיר את הערכים שהיא רוצה שהמהגר יקלוט. לדבריו המדינה הקולטת מביימת את הנרטיב הקנוני עבור המהגרים (Merelman, 1988). עבודותיהן של מרסי חן-טוב (Chentow, 2000) ושל דבורה גולדן (Golden, 2002), שעוסקות בקליטה בישראל, מוכיחות היטב טענה זו.

תגובתם של העולים הזקנים, ובכלל זה הוותרנים, הייתה אחרת. כמו הצעירים, רבים מהם התאכזבו מן השלטון הסובייטי, ואף על פי כן המשיכו להאמין בערכיו. הנרטיב הזה הזכיר להם את העבר שחלף, אך הם היו מוכנים לראות בו גם את נרטיב ההווה. במקום הזר והלא מובן, על רקע קולות רבים וסותרים, היה הנרטיב הציוני קרוב ללבם לא רק במסריו ובערכיו אלא אף באופיו המונוליתי. מאחר שהיה מבוסס על ערך הקולקטיביות הציג נרטיב זה קול אחד, אידאולוגיה אחת והיסטוריה אחת, וכחניכי השלטון הסובייטי הטוטליטרי הייתה התפיסה המונוליתית מוכרת להם ומקובלת עליהם. הפער בין מה שנאמר בכיתות באולפנים ובין מה שהתרחש במציאות היה גדול: המציאות לא פתחה את זרועותיה בקלות כדי לברך את העולים, נהפוך הוא: הסביבה החדשה השפילה, לעגה וניצלה. אך דווקא פער זה גרם לעולים הזקנים להיאחז עוד יותר בנרטיב הציוני, והוא היה להם לעוגן ולתמיכה במציאות הקשה והעוינת של חיי היום-יום.

מנקודת ראותם של המהגרים כוח המשיכה של הנרטיב הציוני היה נעוץ גם בעצמה שלו בהיותו נרטיב של התחלה, שעליו מונחים היסודות הקדושים של הקמת המדינה. בהשתייכות אליו היו טמונים כוח ומעמד חברתי. אך ככל שהעמיקה היכרותם של הוותרנים הסובייטים עם נרטיב זה גדלה אכזבתם: הנרטיב הציוני הקלסי שלל את הגלות ועמה גם אותם עצמם – האנשים הזקנים שחיו רוב ימיהם מחוץ למדינה היהודית. לחייל מן הגלות ולגבורתו לא היה מקום בנרטיב ההתחלה. כך החלו הוותרנים ליצור להם נרטיב חלופי, שבו מקום גם להם.

בשנות התשעים הצטרפה אפוא לזירת המאבקים החברתיים בישראל קבוצה נוספת: קבוצת המהגרים הזקנים מברית המועצות. קבוצה זו אימצה את הנרטיב הציוני אך שינתה את מרכיביו – את המבנה הכרונולוגי שלו ואף את הדמויות המובילות בו. בזכות הנרטיב המחודש יצאו המהגרים הזקנים למאבק על שייכותם למדינה החדשה ולחברה החדשה. מאבקם נשען על הנרטיב החיילי שהביאו מן העבר. בזירות העיסוק בעבר – מוזאוניס, מצעדים, טקסי אזכרה ואנדרטות – בין הבניית הנרטיב להוצאתו אל הפועל הופיעה דמותו של האדם השייך.

פנייה לעבר כאסטרטגיה להבניית הזהות

אילו סיפורים אנשים מספרים על עצמם? ומה קובע את בחירתם? לסיפורים (נרטיבים) משמעות רבה, שכן באמצעותם אנשים וקבוצות בונים את זהותם. באמצעות הנרטיבים הם מגדירים את עצמם לעולם הסובב אותם וקובעים את דרכי הפעולה שלהם.⁶ תחום זה הוא תחום מהותי בחקר ההגירה, שהרי המפגש

6 להרחבת הדיון בגישה הנרטיבית לזהות ראו Bruner, 1987; Maines, 1993; Ezzy, 1998.

בין המהגר למדינתו החדשה הוא מפגש בין נרטיבים. כשם שהמדינה מציגה בפני המהגר את המטה-נרטיב הסוציאליזטורי שנועד לעשותו לאזרח ראוי, כך המהגר מציג בפני המקום החדש את הנרטיב שלו (Lomsky-Feder & Rapoport, 2001). הנרטיב המוצג נולד בעקבות משא ומתן מורכב ורב פנים, פיענוח קודים תרבותיים וחברתיים וקריאת המטה-נרטיבים של החברה החדשה – תהליכים המלווים את כניסתו של הזר, המהגר, למקום החדש (Schutz, 1994). מקורותיו של הנרטיב נובעים מן המטען התרבותי שהמהגר מביא אתו (Swidler, 1986). תרחישים תרבותיים, מנהגים, זיכרונות מן העבר וכיוצא באלו. במקביל קובע את בחירת הנרטיב גם הוויי החיים העכשווי שלו, כלומר התנאים החברתיים ומצבו האישי במקום החדש.

בקרב הקבוצה המתוארת בספר זה יש לעבר תפקיד מרכזי בהבניית הזהות העכשווית, ולמעשה זהו המשאב העיקרי במשא ומתן של המהגרים הזקנים עם מדינתם החדשה. פנייה אל העבר כאסטרטגיה להבניית זהות בהווה היא תופעה ידועה ונפוצה בקרב קבוצות היוצאות למאבק על הכרה ועל סטטוס חברתי, אך ככל מקרה ומקרה יש מקום לבחון מדוע נעשה העבר למשאב מרכזי במאבק החברתי: צרכים אישיים, הקשרים חברתיים, משמעות העבר, רשתות חברתיות המזינות את העיסוק בעבר ועוד. להלן אתמקד בשאלה מדוע פונים המהגרים הזקנים בישראל לעברם הצבאי.

עיסוק בעבר בגיל הזקנה

העיסוק בעבר נתפס בדרך כלל כאופייני לגיל הזקנה. בגיל שבו חלק הארי של החיים נמצא בעבר ורבים היקירים שאבדו מן העולם העבר נעשה חלק בלתי נפרד מחיי היום-יום של האדם הזקן (Unruh, 1983a), ולעתים קרובות נשמעת הטענה כי הזקן חי בעבר. הדיון במשמעות שיש לעבר בגיל הזקנה החל להתפתח עם פרסום עבודותיהם של נציגי האסכולה הפסיכולוגית, אריק אריקסון ורוברט בטלר (Erikson, 1968; Butler, 1974), אשר הדגישו כי העיסוק בעבר בשלב האחרון של החיים הוא דרך לסרוק את מהלך החיים ולהגיע לסיפוק ולשלמות עצמית. בעקבות זאת נעשה העיסוק בעבר לגישה שאינה רק מקובלת בשיח המערבי אלא אף הכרחית כדי להבטיח הזדקנות וזקנה נורמליות ומוצלחות.

הדיון במשמעות שיש לעבר בגיל הזקנה התמקד ברובו בתחום הפסיכולוגי, ותשומת לב מועטה בלבד ניתנה לפן החברתי של התופעה.⁷ העיסוק המצומצם בנושא זה הושפע משתי תאוריות גרונטולוגיות – תאוריית הניתוק ותאוריית ההמשכיות. תאוריית הניתוק רואה בזקנה שלב נפרד ממעגל החיים, ובניתוק

7 לסקירה של חקר העיסוק בעבר בגיל הזקנה ראו Coleman, 1991.